

OGRÓD

Miejsce uprawy roślin (kwiatów, krzewów, drzew itd.) przede wszystkim w celach ozdobnych, ale także użytkowych; jak wskazuje sam termin, ogród to ogrodzony, tj. wydzielony (realnie bądź konceptualnie) obszar, na którym człowiek oswaja i podporządkowuje sobie przyrodę, każąc jej pełnić rozmaite funkcje (estetyczne, rekreacyjne, ekonomiczne) i nieść rozmaite znaczenia (kulturowe, społeczne, polityczne).

Ogród można również pojmować wężej jako wytwór sztuki ogrodowej (architektury krajobrazu) przeciwstawiony parkowi. W takim ujęciu ogród utożsamiony zostaje z ogrodem założonym w stylu geometrycznym, zaś park – z ogrodem w stylu krajobrazowym (sentymentalnym).

Kompozycja ogrodu determinuje zarówno relacje przestrzenne między jego elementami, jak i dobór tych elementów. Za składniki ogrodu uznaje się rzeźbę terenu, roślinność, małą architekturę, wody. Kompozycja ogrodu zależna jest od funkcji, jaką ma pełnić, oraz treści, które ma przekazywać; pozostaje ponadto pod wpływem ogólnych tendencji estetycznych charakterystycznych dla danej epoki i danego obszaru (Ciołek, Majdecki).

W takiej czy innej postaci ogrody występowały i występują w większości kultur. Pierwsze ogrody powstawały już na starożytnym Wschodzie, a także w Grecji i Rzymie. Wiadomości o nich czerpiemy wyłącznie ze źródeł pisanych. Znane są również opisy fikcyjnych ogrodów antycznych (np. opis ogrodu Alkinoosa w *Odysei*). W tradycji europejskiej pierwowzorem ogrodu był Eden, biblijny raj. Na wiele realizacji ogrodowych można spojrzeć jako na próbę ucieleśnienia tego ideału zgodnie z panującą w określonym momencie wizją przyrody i relacji między nią i człowiekiem (Grzelakowa). Ogrody powstawały również w średniowieczu, kiedy były sytuowane przeważnie przy pałacach i klasztorach (wirydarze) – znane są nie tylko ze źródeł literackich, ale także z dzieł plastycznych. Intensywny rozwój sztuki ogrodowej nastąpił wraz nastaniem epoki nowożytnej. W renesansie ogrody uzupełniały architekturę pałacową oraz stanowiły niezwykły element założeń willowych. W XVII w. sztuka ogrodowa najżywiej obecna była we Francji, gdzie rozwinął się typ ogrodu barokowego (francuskiego). W XVIII w. z kolei najistotniejszy wkład w tę dziedzinę włożyli projektanci angielscy, którzy wypracowali koncepcję ogrodu (parku) krajobrazowego, pod wieloma względami dominującą również w XIX-wiecznym eklektyzmie i licznie powstających od tamtego czasu ogrodach (parkach) publicznych.

Istotną rolę ogrody odgrywały i wciąż odgrywają również w kulturze arabskiej (ogrody arabskie) oraz Chin i Japonii (ogrody chińskie i japońskie). Arabska i dalekowschodnia sztuka ogrodowa – zwłaszcza chińska – wywarła przemożny wpływ na europejskich twórców (np. XVIII-wieczne ogrody chińsko-angielskie).

Choć typologię ogrodów można tworzyć na rozmaite sposoby, odwołując się, na przykład, do ich funkcji (ogrody botaniczne, kuchenne, terapeutyczne), użytkowników (ogrody dla niewidomych, ogrody dziecięce), zmysłów, na które oddziałują (ogrody krajobrazowe, zapachowe), w odniesieniu do ogrodów europejskich najczęściej stosuje się typologię stylistyczną-treściową. Rozróżnia się zatem ogrody geometryczne, kojarzone z francuskimi

dokonaniami w sztuce ogrodowej (ogrody w Wersalu), ale mające korzenie w renesansie, oraz ogrody krajobrazowe (XVIII-wieczne ogrody w Wielkiej Brytanii, np. Stourhead), preferowane m.in. przez romantyków. Podział ten odpowiada w pewnym stopniu podziałowi na ogrody emblematyczne (reprezentacyjne) i sentymentalne (Hunt, Lichaczow).

Ogrody geometryczne charakteryzują się regularnymi kompozycjami, operującymi przede wszystkim kształtami geometrycznymi, które nadawane są także roślinom, dobieranym tak, aby podkreślały regularność założenia. Najchętniej wykorzystywanymi elementami są szpalery równo przyciętych drzew czy krzewów, trawiasto-kwiatne partery i gabinety (wnętrza) ogrodowe. „Zielona architektura” miała stanowić przedłużenie architektury pałacowej i rządzić się podobnymi prawami. Ogrody krajobrazowe z kolei wyrastały z fascynacją naturalnym krajobrazem. Miały oferować malownicze widoki, stwarzając pozór, że znajdująca się w nich przyroda nie jest kultywowana, lecz pozostaje w stanie „dzikim”. O ile ogrody geometryczne wyrastały z wizji przyrody rządzącej matematycznymi prawami i okiełznanej przez człowieka, o tyle ogrody krajobrazowe ukazywały przyrodę spontaniczną i nieprzewidywalną, której człowiek jest zaledwie drobnym elementem.

Do XVIII w. większość ogrodów miała charakter emblematyczny, tzn. za pomocą samej kompozycji ogrodowej oraz rzeźb, inskrypcji i budowli niosła symboliczny przekaz, który należało odczytać. Wraz z rozkwitem ogrodów krajobrazowych nacisk został położony nie na treści intelektualne, lecz na emocje – ogród miał przede wszystkim oddziaływać na uczucia, roztaczając określoną atmosferę. Najwyraźniej ta tendencja dała o sobie znać w ogrodach sentymentalnych i romantycznych.

W XIX i XX w. nastąpił rozkwit ogrodów (parków) publicznych oraz ogrodów przydomowych. Jedne i drugie miały służyć przede wszystkim rekreacji, toteż kwestie ich zawartości treściowej zeszły na dalszy plan. Choć w XX w. nie brakowało (i wciąż nie brakuje) znakomitych realizacji ogrodowych stworzonych przez uznanych architektów-ogrodników, na pierwszy plan – zarówno pod względem ilościowym, jak również pod względem rangi społecznej – wysunęły się codzienne ogrody, będące rezultatem działań amatorskich (Gawryszewska). Z tej perspektywy wiek XX można nazwać wiekiem ogrodów.

Bez względu na funkcję, styl czy treść, ogród stanowi ściśle połączenie kultury (sztuki) i natury. Z jednej strony jest tworem człowieka, z drugiej zaś jego podstawowym elementem jest przyroda, która człowiekowi nierzadko stawia opór. Z tego względu ogród bywa nazywany „trzecią przyrodą”, stojącą w opozycji zarówno do „pierwszej przyrody”, tj. przyrody nietkniętej ręką ludzką, jak i „drugiej przyrody”, tj. miasta i wsi (Hunt). „Ludzie jako jedyni spośród zwierząt zakładają ogrody. Ponieważ zaś oni sami stanowią złożoną mieszaninę elementów kulturowych i naturalnych, tworzone przez nich ogrody zapewne ukazują tę ludzką kondycję pełniej niż jakiegokolwiek inne artefakty, a to dlatego, że zawierają materiały kulturowe i naturalne (organiczne i nieorganiczne)”. (Hunt)

Mimo ich kulturowo-naturalnego charakteru ogrody ujmuje się tradycyjnie jako wytwory kultury. Niemniej, współcześnie coraz częściej myśli się o nich w kategoriach nieantropocentrycznych, widząc w nich miejsca, w których powstaje ludzko-nie-ludzka wspólnota, nieustannie rozsadzana rozmaitymi konfliktami (Pollan). Jak przy tym zauważa

Mara Miller: „ogrody w większym stopniu są procesami niż wytworami, środowiskami niż przedmiotami. Jako procesy tematyzują kwestie czasowości, sprawowania kontroli i reagowania, subiektywności i obiektywności; stawiają przy tym opór władzy i autorytetowi podmiotu, który je ogląda/wytwarza; co być może jeszcze ważniejsze, w obrębie danej kultury w dynamiczny sposób mediują w pełnych napięcia relacjach między biegunami opozycji czy dychotomii, które ową kulturę interesują. Są to zaś takie opozycje jak: ludzkie – boskie, żywe – martwe, porządek – chaos, publiczne – prywatne, dzikie – udomowione, naturalne – sztuczne, wewnętrzne – zewnętrzne, statyczne – zmienne, ożywione – nieożywione, subiektywne – obiektywne, przygodne – absolutne, *sacrum* – *profanum*”.

Jako przestrzenie zorganizowane wokół powyższych dychotomii, są one interesujące także z antropologiczno-filozoficznego punktu widzenia (Assunto, Gazda i Gołąb, Sosnowski, Salwa). Umiejętność projektowania, zakładania i uprawiania ogrodów zyskała miano sztuki ogrodowej. Choć wyrażenie to wciąż pozostaje w użyciu, w XIX w. zostało w dużej mierze wyparte przez termin „architektura ogrodowa”. Architektura ogrodowa stanowi dziedzinę architektury (projektowania) krajobrazu, tj. dyscypliny, która wyodrębniła się około połowy XIX wieku i ma o wiele szerszy zasięg niż tworzenie ogrodów. Myśl, że naturalne otoczenie człowieka można komponować, mając na względzie kwestie estetyczne i użyteczne, znalazła bowiem swój wyraz właśnie w sztuce zakładania ogrodów.

Badania nad ogrodami mają stosunkowo długą tradycję, sięgającą 2. połowy XIX w. i wyrastającą z bardzo obszernego korpusu literatury poświęconej zakładaniu ogrodów zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i praktycznym, powstającej od okresu renesansu. Wzmożenie zainteresowania sztuką ogrodową przypadło na 2. połowę XX w. i doprowadziło do tego, że ogrodami przestano zajmować się wyłącznie z punktu widzenia historii sztuki, wypracowując interdyscyplinarne ujęcie charakterystyczne dla *garden studies* (Leslie i Hunt). Dostrzeżenie swoistości sztuki ogrodowej i ogrodów na tle innych sztuk i dóbr kultury przyczyniło się także do rozwoju teorii i praktyki ich konserwacji. W 1981 roku Międzynarodowa Rada Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS) przyjęła Kartę Florencką, dokument uzupełniający zapisy kart określających zasady ochrony o opieki dzieł architektonicznych, w którym po raz pierwszy zdefiniowano pojęcie ogrodu historycznego oraz zasady opieki nad zabytkowymi ogrodami. Warto w tym miejscu podkreślić wkład polskich uczonych w badania nad ogrodami i ich konserwacją (Bogdanowski, Ciołek, Majdecki, Szafrąńska).

[M.S.]

Literatura:

Assunto, Rosario. *Filozofia ogrodu*, wybór, przekład i opracowanie Mateusz Salwa. Łódź: Przypis, 2015.

Bogdanowski, Janusz. *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*. Warszawa: Arkady, 2000.

Ciołek, Gerard. *Ogrody polskie*, red. i uzup. J. Bogdanowski. Warszawa: Arkady, 1978.

- Gawryszewska, Beata. *Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym*, Warszawa: Wydawnictwo Wieś Jutra, 2013.
- Gazda, Grzegorz, Gołąb, Mariusz (red.) *Przestrzeń ogrodu – przestrzeń kultury*. Kraków: Universitas, 2008.
- Grzelakowa, Eliza. *W poszukiwaniu Edenu*. Gniezno: Wydawnictwo PTPN, 2008.
- Hunt, John Dixon. „Gardens. Historical Overview”. W *Encyclopaedia of Aesthetics*, t. 2, red. M. Kelly, 271-274. New York: Oxford University Press, 1998.
- Hunt, John Dixon. *Greater Perfections: the Practice of Garden Theory*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000.
- Leslie, Michael (red.) *A Cultural History of Gardens*, t. 1–6. London: Bloomsbury, 2013.
- Lichaczow, Dymitr. *Poezja ogrodów. O semantyce stylów ogrodowo-parkowych*, tłum. Kaja Natalia Sakowicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.
- Majdecki, Leon. *Historia ogrodów*, t. 1–2, zmiany i uzupełnienia Anna Majdecka-Strzeżek. Warszawa: PWN, 2007.
- Miller, Mara. „Gardens. Gardens as Art”. W *Encyclopaedia of Aesthetics*, t. 2, red. M. Kelly, 274-279. New York: Oxford University Press, 1998.
- Pollan, Michael. *Second Nature: a Gardener's Education*. New York: Atlantic Monthly Press, 1991.
- Salwa, Mateusz. *Estetyka ogrodu. Między sztuką a ekologią*. Łódź: Przepis, 2016.
- Sosnowski, Leszek, Wójcik, Anna Iwona (red.) *Ogrody – zwierciadła kultury*, t. 1-2. Kraków: Universitas, 2008.
- Szafrańska, Małgorzata. *Człowiek w renesansowym ogrodzie*. Kraków: Miniatura 2011.